

поскольку шероховатая поверхность оказывает большее сопротивление, чем гладкая (бумага). Увеличение коэффициента трения изменяет напряжение мышц руки, участвующей в письменном процессе. В результате большей, чем обычно, мышечной нагрузки изменяются функциональные свойства нервно-мышечного аппарата в сторону снижения его работоспособности. Наступает дискоординация мышечных движений, что приводит к изменению отдельных признаков почерка. Кроме того, изменения, которые рассматриваются как результат влияния характера поверхности материала письма, являются также следствием физиологических процессов – ответной реакции центральной нервной системы и подчиненных ей систем и органов на действие необычных факторов. Общий результат этих процессов – более или менее значительное нарушение двигательных условных рефлексов.

Как отмечает Г. В. Рожкова, фактором, определяющим основной объем изменяющихся признаков почерка, наряду с объективной степенью затруднений при письме на непривычном материале, является характер высшей нервной деятельности пишущего¹. Сила нервных процессов, устойчивость нервной системы к внешним раздражителям, с одной стороны, и степень затруднений – с другой определяют объем изменяющихся признаков почерка, т. е. изменения признаков почерка зависят от свойств поверхности письменного материала и свойств пишущего прибора, но их объем обусловлен субъективным фактором – особенностями высшей нервной системы пишущего.

Таким образом, в зависимости от вида пишущего прибора и подложки изменяются некоторые признаки почерка. Изменение какого-либо одного признака влечет изменение другого. Знание характера изменений признаков почерка, наступающих в случае письма непривычным пишущим прибором на непривычном материале письма, позволит эксперту успешно решать поставленные перед ним идентификационные и диагностические задачи.

О. В. Довженко, завідувач лабораторії
Харківського НДІСЕ,

Т. В. Савкина, старший науковий спів-
робітник Харківського НДІСЕ

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕНЬ З ПИТАНЬ НАЯВНОСТІ ЗАКЛИКІВ У ТЕКСТАХ ДОКУМЕНТІВ

Розглянуто особливості досліджень текстів документів з питань наявності або відсутності в них закликів.

Рассмотрены особенности исследования текстов документов по вопросам наличия либо отсутствия в них призывов.

¹ См.: Рожкова Г. В. Указ работа. — С. 20.

Останнім часом на вирішення експертам-авторознавцям ставляться питання про наявність або відсутність у текстах, фрагментах текстів, висловлюваннях публічних закликів, спрямованих на розпалювання національної, расової ворожнечі та ненависті, насильницьку зміну конституційного ладу України, розв'язування війни, агресивних дій чи їх пропаганди тощо. Ці питання повинні вирішуватися комплексними експертизами в рамках справ про екстремізм, де лінгвістичній ідентифікації підлягають заклики (їх наявність або відсутність).

Заклик може бути спрямований на спонукання або пропаганду якогонебудь діяння. У вітчизняному законодавстві існують нормативні документи, що передбачають покарання за діяння, перелічені в ст. 1 законопроекту «Про протидію екстремізму» від 10 липня 2007 р. № 4010. До них належать:

1) діяльність громадських і релігійних об'єднань, або інших організацій, або засобів масової інформації, або фізичних осіб з організації, планування, підготовки та здійснення дій, *спрямованих на*: насильницьку зміну засади конституційного ладу й порушення цілісності держави; підлив безпеки держави; захоплення влади або привласнення владних повноважень; створення незаконних збройних формувань; здійснення терористичної діяльності; розпалення расової, національної або релігійної, а також соціальної ворожнечі, пов'язаної з насильством або закликами до насильства; приниження національної гідності; створення масового безладу, вчинення хуліганських дій і актів вандалізму за мотивами ідеологічної, політичної, расової, національної чи релігійної ненависті або ворожнечі, відповідно за мотивами ненависті чи ворожнечі відносно будь-якої соціальної групи; пропаганду виключності, переваги або неповноцінності громадян за ознакою їх соціальної, расової, національної, релігійної або мовної належності;

2) пропаганда й публічне демонстрування нацистської атрибутики, символіки чи атрибутики та символіки, подібних до нацистської атрибутики чи символіки;

3) публічні заклики до здійснення зазначеної діяльності або зазначених дій;

4) фінансування цієї діяльності, інше сприяння її здійсненню або здійснення зазначених дій, у тому числі шляхом надання для здійснення зазначеної діяльності фінансових засобів, нерухомості, навчальної, поліграфічної та матеріально-технічної бази, телефонного, факсимільного й інших видів зв'язку, інформаційних послуг, інших матеріально-технічних засобів.

Указані види екстремістської діяльності здійснюються за допомогою мовленнєвих актів (заклики, пропаганда тощо). У довідковій літературі надаються роз'яснення згаданих термінів.

«*Призыв, -а, м. (...)* Политический лозунг, обращение в лаконичной форме, выражающее руководящую политическую идею, требование»¹.

¹ Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. — М. : Азъ, 1992. — С. 591.

«Заклик, -у, ч. (...) Звернення до якоїсь групи людей, де стисло викладено сутність політичної ідеї, вимоги і пропозицію діяти певним чином»¹.

«Призыв – это речевой акт, обращенный к адресату с целью побудить его выполнить некоторое действие или совокупность действий, осмысляемых как важная часть общественно значимой деятельности, способствующей достижению некоторых идеалов, или побудить адресата учитывать в своем повседневном поведении эти идеалы, причем говорящий и адресат являются политическими субъектами или их представителями, а сам речевой акт рассматривается как часть общественно-политической коммуникации»².

Грамматичними формами закликів є дієслова другої особи однини або множини наказового способу: «підбери», «стій», «читайте». Наприклад, «Тебе необходимо: раздавать в толпе листовки ..., разбросать дымовые шашки ..., организовать беспорядки ...»³. Адресат у закликах може вказуватися особовими займенниками або модальними дієсловами без займенників, при цьому під адресатом розуміється будь-який читач.

Диференціація між закликами й іншими спонуканнями при збігу граматичних форм потребує аналізу лексичного складу передбачуваного заклику та вивчення ситуацій його вживання.

Так, слідчий призначив лінгвістичну та психологічну експертизи в Харківському НДІСЕ за кримінальною справою відносно розповсюдження відеоматеріалів із текстами «Сценария народной постановки – представления» та «Обращения российских соотечественников к руководству и Президенту России»⁴.

На вирішення експертам поставлені такі питання:

— Чи містяться в наданих на дослідження матеріалах заклики до здійснення яких-небудь дій, якщо так, то яких саме, який їх характер, ступінь і форми вияву?

— Яким чином і в якому ступені здатні впливати на свідомість присутніх в акції 19 січня 2006 р. (населення АР Крим і населення України в цілому) надані на дослідження матеріали?

— Чи здатні надані на дослідження матеріали спричинити розпалювання національної або релігійної ворожнечі?

Сценарій, підписаний від імені Д., включає вступну частину, де вказуються автор (одночасно постановник і художній керівник), виконавці ролей, і основну частину – власне сценарій («Короткий сценарій») «постановки-вистави».

У «Короткому сценарії» визначено час і місце подій, що описуються в сценарії вистави, яка театралізується; змальовується ситуація «політичних і економічних потрясінь на Україні», у якій захопили владу агенти Заходу та

¹ Великий-глумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. — С. 263.

² Див.: Баранов А. А. Лингвистическая экспертиза текста / А. А. Баранов. — М. : Флинта, 2007. — С. 420.

³ Див.: Висновок № 21816 за 2008 р. / Архів Харківського НДІСЕ.

⁴ Див.: Висновок № 1089 за 2006 р. / Архів Харківського НДІСЕ.

США, якісь «оранжойди», що прагнуть зруйнувати добрі стосунки України й Росії, у зв'язку з чим зародився молодіжний рух «П...»; повідомляється про його цілі, рішучість «на акт духовного подвигу» – вимоги до керівництва та президента Росії про денонсування «Великого договору про дружбу і співпрацю між Росією і Україною»; описується низка сцен вистав: ініціація молоддю символічного відділення Криму від України, покладання вєтеранами ВОВ і війни в Афганістані квітів до пам'ятника загиблим воїнам, салют на честь воїнів, що віддали життя за російську землю.

Дослідженням тексту «Сценарію» встановлено, що його можна віднести до того різновиду творів (сценаріїв), який в тлумачних словниках визначається як заздалегідь підготовлений план, програма проведення якого-небудь видовища, заходів¹. З огляду на наведене, у названому тексті викладаються в основному змістовні та програмні моменти «постановки-вистави». Експертним дослідженням тексту сценарію не встановлено наявності в ньому закликів до здійснення яких-небудь дій, у тому числі здатних спричинити розпалювання національної або релігійної ворожнечі.

Також дослідженню підлягали текст «Звернення російських співвітчизників до керівництва і Президента Росії» та текст інтерв'ю, яке Д. дав журналістам російських і українських засобів масової інформації. У словнику надається роз'яснення застосованого терміна.

«Звернення. Сповідання, розпорядження або заклик, привітальна промова і т. ін., адресовані народами, якому-небудь колективі, організації, спеціалістам якої-небудь галузі»².

«Звернення. Дія за знач. звернути і звернутися»³.

Експертним дослідженням тексту «Звернення» встановлено, що вислови в ньому: «У зв'язку з цим, ми звертаємося до керівництва та Президента Росії з вимогою денонсувати договір про дружбу та співпрацю між Росією й Україною. А також ініціювати процес з повернення Криму й Севастополя у власність Росії» – містять заклик, звернений до керівництва та Президента Росії (не до громадян України) щодо здійснення зазначених дій.

Дослідження тексту інтерв'ю, яке Д. дав журналістам російських і українських засобів масової інформації, показало, що в ньому міститься аналогічний наведеному фрагмент: «Ми звертаємося до керівництва та Президента Росії з вимогою денонсувати великий договір про дружбу, співпрацю і партнерство між Росією й Україною. А також ініціювати процес повернення Криму та Севастополя у власність Росії». Сказане раніше про «Звернення» цілком стосується й даного фрагмента.

Дослідженням тексту «Звернення російських співвітчизників до керівництва і Президента Росії», а також фрагмента тексту інтерв'ю, яке Д. дав

¹ Див.: Словарь русского языка : в 4 т. — М. : Русск. яз., 1988. — Т. 4. — С. 318.

² Великий-тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. — С. 351.

³ Великий-тлумачний словник сучасної української мови. — С. 351.

журналістам російських і українських засобів масової інформації, не встановлено, що ці матеріали здатні спричинити розпалювання національної або релігійної ворожнечі.

З метою вирішення питання в межах психологічного дослідження здійснювався порівняльний аналіз наданих на дослідження матеріалів, а саме: відеозапису, який містив інформацію щодо заходів (акція була присвячена святу Хрещення Господнього та 15-річчю відтворення Кримської АРСР), які проводилися на Чонгарському перешийку 19 січня 2006 р. активістами організації «П...» і матеріалів кримінальної справи (надані протоколи допиту голови молодіжної організації «П...», протоколи допиту свідків, що описували підготовку та хід проведення акції молодіжною організацією «П...») зі своїм сприйняттям заходу, що проводився.

Психологічний аналіз наданих на дослідження матеріалів показав, що акція проводилася в рамках заявленої театралізованої вистави. Поведінка представників молодіжної організації «П...» під час участі в акції та мітингу була впорядкованою, спокійною, неагресивною. Оточуючі цю акцію сприймали як не зовсім вдалу театралізовану виставу, шоу. У перебігу проведення цього заходу зміст висловлювань керівника організації «П...» не викликав в оточуючих особливого інтересу та серйозного ставлення, не вважався таким, що несе привабливу, значущу для них інформацію, яка здатна впливати на їх свідомість і поведінку шляхом зміни життєвих настанов, цінностей, переконань.

Отже, аналіз матеріалу, який досліджувався, з урахуванням висновку судової лінгвістичної експертизи свідчив на користь того, що інформація, яка містилася в наданих на дослідження матеріалах, суттєво не впливала на людей, які були на місці проведення акції, і не могла призвести до здійснення будь-яких дій, вияву негативних емоційних реакцій, здатних спрямувати на розпалювання національної або релігійної ворожнечі.

Інший приклад. При проведенні лінгвістичної експертизи, призначеної суддею адміністративного суду, дослідженню підлягав текст SMS-повідомлення в передачі «П...» від 10 листопада 2007 р.: «Надо объявить войну России и тут же сдать в плен!». На вирішення експерту ставилося питання про наявність у вказаному тексті заклику до насильницької зміни конституційного ладу України, розв'язування війни, агресивних дій або їх пропаганди. Експерт встановив, що це трансформоване висловлювання, яке являє собою ремінісценцію з твору М. Задорнова «Ерунда»: «Литве на один день выйти из состава Советского Союза, успеть объявить войну Швеции и тут же сдать в плен».

«Ремінісценція» (лат. Reminiscentia – воспоминание). Намеренное или невольное воспроизведение в тексте знакомой фразовой или образной конструкции; смутное воспоминание; явление, наводящее на сопоставление с чем-либо; отзвук иного произведения в поэзии, музыке и др.»¹. Ремінісценція несе лише естетичне й стилістичне навантаження та слугує посиленню

¹ Русский язык : энциклопедия. — М. : БРЭ «Дрофа», 1997. — С. 424.

художнього образу. Тому експерт зробив висновок про те, що текст цього SMS-повідомлення не містить закликів до розв'язування війни, агресивних дій або їх пропаганди.

У наведених прикладах експерт-лінгвіст вирішував питання про наявність закликів, функціональну спрямованість текстів; експерт-психолог проводив аналіз можливої психологічної реакції читача, справляння впливу на його свідомість. Питання про оцінювання наявних закликів не входить до компетенції експертів-лінгвістів, психологів, а вирішується правознавцями, соціологами, політологами тощо, тому слідчий не повинен ставити експерту питання щодо наявності в тексті ознак правопорушень.